

STALİN DEVRİ TATAR KÜLTÜR HAYATI*

PROF. DR. TELGAT GALIULLIN**

1930'lu yıllar, eski SSCB halklarının kaderinde, bugün hâlâ kanı sızmakta olan büyük bir yara bırakmış trajik bir devir yer aldı. Evet, bu bir devirdir, çünkü Stalin'in hâkimiyeti altına aldığı milletlere karşı başlatıldığı acımasızlık ve zulüm uzun yıllar boyu devam etti.

Bu lânetlenmiş ülkede, başına cellât baltası inmemiş bir tek halk bile yoktur. Fakat, Tatar ismini taşıyan millet, tarihî-siyasî sebeplere bağlı olarak, sopanın en ağır tarafı nasip olur. Fikir ve şuur sahibi Tatar aydınları, halkın asırlar boyu süregelen kültürünü, tarihî hassasiyetini, dil zenginliğini kendilerinde toplayan yazarlar, sanatçılar ve âlimler toplu hâlde yok edilirler. Artık 1937 yılı felâketi geçip gitti, rejimin kana susamışlığı duruldu diye farz edip rahatlamaya başlarken, 1940'ta Hesen Tufan, Fatih Kerim ve Fethi Burnaş¹ tutuklanır. Fethi Burnaş, 1946'da idam edilir, romantik şair Fatih Kerim'in kaderini ise, 1941-45 yılları savaşı belirler.

- * Orijinal adı *Ütkennen gıybret al*" (Geçmişten İbret Al) olan bu yazı, Kazan'da yayımlanan *Vatanım Tatarstan* gazetesinin 1 Ağustos 1997 (11.s.) sayısından Türkiye Türkçesine Hatice Şirin tarafından aktarılmıştır.
- ** Telgat Galiullin: Tatar edebiyat tenkitçisi (d. 1938). V. İ. Ulyanov-Lenin Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesini bitirdikten sonra 1961-62'de aynı fakültenin Tatar Dili bölümünde asistan olarak çalışır. 1962-65 yılları arasında SSCB Bilimler Akademisi Kazan şubesi, G. İbrahimov Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsünde görev yapar. 1970'te *Hezêrgé Tatar poeziyasé hem halk icatı* (Günümüz Tatar Şiiri ve Halk Edebiyatı) adlı tezini savunarak doçent olur. 1971'de Alabuga Pedagoji Enstitüsü rektörlüğüne seçilen T. Galiullin, 1981'de, 1917-1941 yıllarda *Tatar-Sovyet poeziyasénde sotsialistik realizm metodunı urnaşuvı hem üsüvé* (1917-1941 yıllarında Tatar-Sovyet Şiirine Sosyalist Realizm Metodunun Yerleşmesi ve Gelişmesi) isimli doktora teziyle profesörlüğe yükselir. Edebiyat tenkitçisi olarak 60'lı yıllarda tanınır. *Kazan Utları* dergisinde çok sayıda makale yayımlanır. 70'li yıllarda dikkati ve ilgisi, II. Dünya Savaşı öncesi Tatar şiirine yönelir. Edebî tenkitleri, *Yaña ürler yavlağanda* (Kazan 1972), *Yıllar yulga çakıra* (Kazan 1975), *Şiğirler hem şairler* (Kazan 1976), *Sotsialistik realizm yolınan* (Kazan 1977) isimli kitaplarında toplanmıştır. (aktaranın notu)
- 1 *Hesen Tufan*: Tatar şiirinde Hadi Taktaş geleneğini devam ettiren klâsik eserleriyle tanınmış H. Tufan (1900-1981), "Ant" isimli manzumesi yayımlandıktan sonra, 18 Kasım 1940'ta SSCB aleyhine propaganda yürüttüğü gerekçesiyle tutuklanır. Hakkındaki suçlamalar gizli bir karşı devrimci örgüt kurup Sovyet liderlerine suikast plânlamaktan Kirov'un öldürülmesine karışmaya kadar uzanır ve 2 Mart 1942'de NKVD tarafından idama mahkûm edilir. Aynı yıl bu karar 10 yıl sürgün, 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyetle değiştirilir ve ömrünün on altı yıla yakın bir zamanını Mari, Mordva ve Sibirya'daki çalışma kamplarında ağır işlerde çalışarak geçirir. (aktaranın notu, ayrıca bk. Mesgut Gaynetdinov, Davıllarda Cillerde, 136 s., Kazan 1989.)
- Fatih Kerim*: 1909 yılında doğan ve çok sayıda şiir, hikâye, deneme ve makaleye imza atmış olan yazar, karşı devrimci örgüt mensubu olduğu ve Sovyetlere karşı propaganda yürüttüğü gerekçesiyle 1938'de tutuklanır. Tataristan Yüksek Mahkemesi tarafından on yıl hapis cezasına mahkûm edilir. Tutuklu bulunduğu üç yıllık zaman zarfında Yüksek Mahkemeye gönderdiği yazılı şikâyetler netice verir ve suç dosyası yeniden incelemeye alınır. 1 Aralık 1941'de aklanarak serbest bırakılır. Yazar, Keningsberg savaşlarında 19 Şubat 1945'te vefat eder. (aktaranın notu, ayrıca bk. Refail Mostafin - Reis Davutov, Repressiya Kurbanı Tatar Yazarları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 152-153 akt. Mustafa Öner) *Fethi Burnaş*: Meşhur dram yazarı (d. 1898), 24 Ağustos 1940'ta Sovyetler Birliği'ne karşı silâhlî eylem hazırlığında bulunduğu ve milliyetçilik yaptığı gerekçesiyle tutuklanır. 24 Ocak 1941'de Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi tarafından 10 yıl hapis, 5 yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyet cezası verilir. Gönderildiği Samara, Bezimyanka kampında mahkûmlara karşı devrimci propaganda yapmakla suçlanır; NKVD'nin 1942'de verdiği kararla idama mahkûm edilir. 1 Ağustos 1944'te Samara'da kurşuna dizilerek cezası infaz edilir. (aktaranın notu, ayrıca bk. R. Mostafin, R. Davutov, *age.*, s.143-144)

Biz elbette, Stalinizmin kurbanlarını iştirak de okuyarak da öğreniyoruz. Söz konusu devir, müstakil şahısların kaderleri hakkındaki yeni bulunan kaynaklara ve daha yeni yeni açılan arşiv sandıklarına dayanarak yazılmıştır; yine de son yıllara kadar devrin felâketini umumîleştiren çalışmalar yok denecek kadar azdı. Nihayet, tarih bilimi bu tür araştırmalar konusunda zenginleşti. Bu zor ve övgüye değer işi, Kazan Devlet Üniversitesi profesörü A. L. Litvin gerçekleştirdi. A. L. Litvin, son beş-altı yıl içinde *Sovyet cemgıyetinde seyasi repressiyalar* “Sovyet Toplumunda Siyasî Repressiyalar” isimli ortak maksat taşıyan birkaç makaleyi halka ulaştırdı.

Bu çalışmalar arasında, *Yeşevge hokuksızlar* (Zapret na jizn), Kazan 1993; *Fikerge layıksızlar* (Bez prava mısl), Kazan 1994, *Rusiyada ak hem kızıl terror* (Krasny i belıy terror v Rossii), 1918-1922 g.g., Kazan 1995 gibi yerli malzemeye ve kendi arşivlerimize dayanarak yazılanlar bilhassa dikkate değer. Doğrusunu söylersek, üç yüzdenden fazla ilmî araştırmanın yazarı Prof. Dr. Aleksey Litvin’in hafif bir edebî dille yazdığı (Ayaz Gıylecav ile beraber yazdığı roman ve hikâyeleri de hatırlatmak gerek) birçok kitabı, Tataristan’ın geçmişine adanmıştır. Halkın hürmetine lâıyk olan bu bilim adamının eserlerinin, “Tataristan Cumhuriyeti Devlet Nişanı”na almaya aday gösterilmesi tabii ve zarurîdir.

Yazar, umumiyetle repressiyalar ve bunların trajik neticeleriyle ilgilense de, onu pek çok Tatar aydınıyla beraber ülkemizde yaşayan Rus, Ukrayn, Yahudi ve diğer milletlerin kaderi de endişelendirmektedir. Litvin, daha ziyade Tataristan’da boy gösteren siyasî istibdata dair yazar. Belgelere, yazmalara ve hatıralara dayanarak topladığı malûmatlara bakıldığında, 1918-1953 yılları arasında Tataristan topraklarında 40.496 kişinin tutuklandığı, bunların 4.399’unun cezalandırıldığı görülür. Yazar, bu sayının tam olmadığını da kaydeder. Verilen bilgilere bakılırsa, Gulag² mahkûmları arasında 1939’da Tatarlar 4. sırada yer alır (Rus, Ukrayn ve Beloruslardan sonra); tutuklananların 60 %’ını köylüler teşkil eder.

2 Gulag: Glavnoye Upravleniye Ispravitelno-Trudovih Lagerey (Çalışma Yoluyla İslah Kampları Genel İdaresi) 15 Nisan 1919’da bir kararnameyle oluşturulan Sovyet tutuklu kampları, 1930’da OGPU (Birleşik Resmî Siyasî Polis Örgütü) kontrolünde Gulag’a dönüştürüldü. OGPU’nun 1935’de dağılmasıyla, kontrol NKVD’nin (İçişleri Halk Komiserliği) eline geçti. Gulag tutuklu kamplarında 1930’lu yıllarda milyonlarca insan hapis kalmıştır. Tutuklananlar arasında kolektifleştirmeye karşı çıkan köylüler, devlete sadakatından şüphelenen Rus olmayan halkların üyeleri, devletin ideolojisine muhalif aydınlar, KPSS (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) içinde güçlerini kaybeden hiziplerin üyeleri, yabancı devletler menfaatına ajanlık yapmakla suçlananlar, sabotaj sanıkları, adı suçlular ve daha pek çok kimse vardı. Gulag adı, batıda, Aleksandr Soljenitsin’in Stalin devrinde en “parlak” zamanını yaşayan hapisaneler ve çalışma kamplarını konu alan *Arhipelag Gulag* (Gulag Takımı Adaları, 1918-1956) adlı eserinin birinci kısmının 1973 yılında Paris’te yayımlanmasıyla duyulur. *Kanser Köğüşü*’nun da yazarı olan, 1970 Nobel Ödülü’nü alan, ancak bu ödül yüzünden bir daha SSCB’ye alınmayacağından çekinerek Stockholm’deki törene katılmayan Soljenitsin, *Gulag Takımı Adaları* yayımlandığında Sovyet basının şiddetli saldırısıyla karşılaşır. 1974 yılında vatana ihanetle suçlanır. SSCB vatandaşlığından çıkarılır ve ülke dışına sürülür. Soljenitsin’in kitabına göre, 1928-53 yılları arasında 40-50 milyon kişi Gulag takım adalarında cezalandırılmıştır; bazı uzmanlara göreyse, 1936-53 arasında tutuklu sayısı 6-15 milyon civarındadır. Gulag, Stalin sonrası devirde resmen dağılmış, kampların bir kısmı ekonomiyle ilgili çeşitli bakanlıklara devredilmiş, bir kısmı da 1955 yılında kurulan GUITK’e (Çalışma İslah Kolonileri Genel İdaresi) dönüştürülmüştür. (aktaranın notu)

Çalışmalardaki derin ve detaylı analizlerin gösterdiğine göre, sadece 1929-39 yıllarında Çekacılar³ “üçlüsü”⁴ 20.000’den fazla tutuklunun mahkemesine bakar ve bunların yarısına yakın bir kısmını (elbette ki en ileri görüşlü ve aydın olanları) idama mahkûm eder. Ölüm şimşegi, bilhassa 1937’nin ikinci yarısında azgınlaşır. Hiçbir tahkikat yapılmadan mahkûm edilenlere, Troçki, Tuhaçevski⁵ veya Sultangaliyev taraftarı oldukları suçlaması yapılmış, milliyetçi etiketi yapıştırılmıştır. Stalin ismini gölgelemek, siyasî şakalar yapmak, Sovyet ülkesinin edebîliğine veya en ileri ülke olduğuna dair şüphe duymak, ölüm cezasına mahkûm edilmek için kâfi sebeplerdi.

1938’den itibaren tahkikatların gidişatına büyük bir “yenilik” getirilir. Hiçbir günahı olmayan insanlar, yabancı ülkelerin istihbarat servislerine casusluk yapmakla suçlanarak mahkûm edilirler. Kolay yol. Deliller arayıp, şahitler çağırıp, uzun uzadıya zabıtlar tutup kafa patlatmaya gerek yok.

Elbette, kolektivizmi önemsememek, sosyalizme karşı “panik yaratmak” için gece saat birde tutuklamalar durmak bilmez. Zindana atılan, kulak (burjuva=asilzade) damgası vurulan kişiye, önceden düşünülmüş olan yuvarlak cümleler “söylettirilir”: “Köylüleri açıktan inlettği için komünistler yok edilmeli.”; “Bana ve aileme düşmanlığı sebebiyle, Sovyet idaresini tanımıyorum.” vb. İçlerinde zalimlere ve kötülüğe karşı nefret olsa da, köylüler, fikirlerini başka türlü ifade ederler.

3 Çeka: Tam adı Veçeka (Bütün Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) olan ve 1917-22 arasında faaliyet gösteren Sovyet gizli polis örgütüdür. Çeka, önceleri karşı devrimci faaliyetlerin ve sabotajların ön soruşturmasını yapmakla görevliyken, sonraları “devlet düşmanları”nı yakalama, tutuklama ve yok etme vazifesini üstlendi. İç Savaş (1918-20) sırasında Bolşevizm muhaliflerini, burjuvaları, eski asilzadeleri ve din adamlarını da suçlamaya, tutuklamaya ve ortadan kaldırmaya başladı. Bolşevik idare Çeka’nın bu kadar genişlemesinden, güçlenmesinden ve nerdeyse özerkleşmesinden endişeye kapılarak, 1922’de Çeka’yı dağıtarak yerine GPU/OGPU’yu (Devlet Siyaset Dairesi, 1923), 1934’te de NKVD’yi oluşturdu. (aktaranın notu)

4 Üçlü (Rus. troyka): SSCB’de Stalin repressiyaları devrinde mahkemeleri daha hızlı çalıştırmak amacıyla oluşturulan üç kişilik (Askerî savcı, İç İşleri Halk Komiseri ve Parti Ülke Komitesi birinci sekreteri) mahkeme heyetlerine verilen ad. (aktaranın notu)

5 Mihail Nikolayeviç Tuhaçevski (1893-1937): II. Dünya Savaşı öncesinde Kızıl orduyu modernize eden, 1920’de Sibiry’a amiral Kolçak’tan geri alan 5. Ordu’nun komutanı. Modern savaş stratejisi üzerine pek çok kitabı ve makalesi bulunan, 1925-28 yıllarında Genelkurmay Başkanlığı, 1931’den sonra savunma komiseri yardımcılığı yapan, hizmetleri karşılığında Lenin Nişanı’yla mükafatlandırılan Tuhaçevski, Haziran 1937’de yüksek rütbeli yedi Kızıl Ordu komutanıyla beraber Almanya hesabına çalıştığı ve yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu suçlamasıyla yargılandı ve söz konusu yedi komutanla idam edildi. (aktaranın notu)

“Halk düşmanları”nı milletine, doğup büyüdüğü yere ve yukarıdan gelen plân ve emirlere göre arayıp bulurlar. “Casusluk” suçlamasıyla idam edilenlerin listesi, devrin iki şahsı Yejov⁶ ve Vjinski⁷ tarafından doğrulanır. XX. asrın meşhur dram yazarı Kerim Tinçurin⁸ de, aynı şekilde, 14 Kasım 1938’de Japonya hesabına casusluk yaptığı suçlamasıyla idam edilir. Kendisiyle beraber, aralarında öğretmen, matematikçi ve emeklilerin de bulunduğu 8 Tatar da cezalandırılır. Kısacası, Japonya’ya “satıldığı” için pek çok Tatar evlâdı yok edilir. Güneşin doğduğu ülkenini halkı (Japonya), kendisine yapılan bu “yardım”dan haberdar olsaydı çok şaşırırdı.

Araştırmaların ortaya koyduğu gibi, mahkûm etmek için mahkûm edilenin “günahkarlarını” kabul etmesi mecburiyeti yoktur. Suçlama evrakını, mahkeme heyetinin bizzat kendisi doldurur, dilediği gibi değiştirir, tahrif eder, abartır. Prof. Dr. A. L. Litvin, bu belgeleri kendi geliştirdiği özel bir metotla inceliyor. Söz konusu metot, bu sebeple önemli ve müstakil bir ilmî kazançtır.

Prof. Dr. A. L. Litvin’in yazdıklarına göre, canlı bir hayaleti hatırlatan tahki-katçılar ve yargıçlar büyük ve gerekli bir devlet vazifesi başarmışçasına kendilerini mağrur hissederler. İnsanlara önce fizikî baskı, işkence uygulayıp daha sonra imanını, inancını, ruhunu zedelemeye girişirler. Gelecekte, kendilerini de aynı kaderin beklediğini bilmezler. Stalin dalavereleri iz bırakmayı sevmez. Bıyıklı Co’nun (Stalin) “İnsan var problem var, insan yok problem yok” ibaresini tekrar etmeyi sevdiği söylenir. İşlediği günahlar da bunu doğrular.

Devlet terörü devri araştırmaları, totalitarizmin insan haklarını hiçe sayan, olağanüstü zalim ve acımasız bir manzara sergilediğini ortaya koyan ciddî kaynaklardır. Litvin, bunları detaylı şekilde tahlil ederek, tam olarak açıklanmamış,

6 Nikolay İvanoviç Yejov: 1895’te doğan ve 1939 yılından sonra yaşayıp yaşamadığına dair hiçbir bilgi bulunmayan Komünist Partisi görevlisi. Yejov, İç İşleri Halk Komiserliği NKVD’nin başkanlığını yürüttüğü sıralarda (1936-38), Stalin’in başlattığı Büyük Temizlik Hareketinin en şiddetli safhası olan ve kendi adıyla anılan *Yejovşina*’yı idare etmiştir. (aktaranın notu)

7 Andrey Yanuaryeviç Vjinski: 1883-1954 yılları arasında yaşamış olan Vjinski, 1930’lu yıllarda yürütülen Büyük Temizlik Hareketi duruşmalarının başsavcılığını yapmıştır. (aktaranın notu)

8 Kerim Tinçurin: Tatar dramasının klâsikleşmiş ismi (d. 1887), 18 Eylül 1937’de Japonya hesabına casusluk yapmakla ve millî demokrasi taraftarı olmakla suçlanarak tutuklanır. 14 Kasım 1938’de Özel Kurul (OSO) tarafından idama mahkûm edilir. 14 Kasım 1938’de ceza infaz edilir. (aktaranın notu, ayrıca bk. R. Mostafin, R. Davutov, *age.* s. 162-163)

gizli kalmış derinliklerine, temel anlamlarına nüfuz edip Stalinizmi güneş ışığına çıkarır, maskesini çıkarıp atar. “O devirde böyle gerekiyordu, başka türlü mümkün değildi.” gibi boş safsatayla, demogojiyle, Stalin’in tarihte eşi benzeri olmayan (sonraları bunu Kamboçya’da Pol Pot⁹ tekrarladı.) istibdadını müdafaa etmeye çalışanların düşüncelerinin de, Litvin’in eserleriyle tanıştıktan sonra değişeceğini düşünüyorum. Bu kadar günahsız insanı, milletin önde giden şahsiyetlerini âdeta iblis gibi yok etmeyi ve vahşeti, hiçbir tarihî ihtiyacın aklamaması mümkün olamaz. Yazar, “Ülkemizde böylesine korkunç bir hâkimiyet yerleşmeseydi, belki Avrupa’da faşizm de yükselemezdi” şeklindeki bir fikri benimsiyor.

Yukarıda söylendiği gibi A. L. Litvin, rejim kurbanı Tatar aydınlarının kadriyle bilhassa meşguldür. A. İshaki, S. Maksudi, F. Tuktar gibi memleketlerini bırakıp başka ülkelere gitmek mecburiyetinde bırakılan şahısların mirasını, Tatar halkının ruhî hazinesi olarak idrak eder. Özellikle, trajik, fakat hayallerine ve halkına sadık kalabildiği için talihli bir kadere sahip olan Ayaz İshaki’nin hayatının araştırılmasına büyük önem verir. Arşivlerde, yazar ve bilim adamı İshaki’nin ülke dışındaki hayatını, siyasî faaliyetlerini, Filistin, Çin ve Almanya’da yapılan Müslüman Kurultaylarına katılmasını kaydedip değerlendiren bir dosya bulur.

Yazar, Ayaz İshaki’nin Sovyet hâkimiyeti için atom bombası gibi son derece tehlikeli bir şahıs olduğuna dair ibret verici misaller ortaya koyar. 1949’da ülke idaresine, siyasî muhacirin (A. İshaki) gizli kapaklı yollarla SSCB’ye dönme hazırlandığı haberi ulaşır. Bolşevizmin “kan düşmanı” olan bu kişi, memleketinin bir tutam toprağını mendiline bağlayıp yalnızca göz yaşı dökmek için dönmeyecek, SSCB’yi dağıtmak, Tatar-Türk halklarını birleştirmek, mücadele başlatmak için ayak basacaktı doğup büyüdüğü topraklara. Bu sebeple de, KGB gücünü ve parasını hiç sakınmadan, bütün ülkede mitolojik düşmanını aramaya başlar. Samanlıkta iğne ararcasına bir güç sarf edilir. Prof. Dr. Litvin’in buldu-

9 Pol Pot: Kamboçya’da Kızıl Khmer gerillalarına liderlik yaparak 1975’te ülke idaresini ele geçiren, 1976’da başbakan olan Kamboçyalı siyasetçi. İdaresindeki Kızıl Khmer hükümeti tarafından 1975-79 yılları arasında, şehirlerde yaşayan milyonlarca insan, zorla köylere yerleştirilerek kolektif çiftliklerde çalıştırıldı. Rejim düşmanlığıyla suçlananlar toplu olarak idam edildi. Söz konusu dört yıl içinde işkence, idam ve zorla çalıştırma sebeplerinden 1-3 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir. (aktaranın notu)

ğu esrarengiz dosyada Kırım'dan, Moldovya'dan, Kafkas taraflarından gelen resmî mektuplar saklıdır. Mutluluk, içlerine sığmaz: "Bizim buralarda A. İshaki görünmüyor, onun hakkında hiç kimse hiçbir şey bilmiyor."

Yazarın Taşkent'te ve Çistay'da yaşayan kız kardeşleri, yeğeni, Kazan'daki eski dostları, ahbabları sıkı takibe alınır. 1954'te özel bir ajandan, Tatar halkının büyük evlâdı A. İshaki'nin vefat ettiğine dair bir haber alındıktan sonra, hükümet derin bir nefes alır. Tataristan'da ise, A. İshaki'nin halk düşmanı, Alman casusu olduğunu yaymak ve onun mirasını ülkeye geri getirmemek için yapılan mücadele, kırk yıla yakın bir zaman devam eder.

Rejim kurbanlarının her birinin ayrı bir kaderi var. Profesör Litvin büyük âlim, tarihçi ve sosyal bilimci Hadi Atlasi, tarihçi ve şair Galimean Şeref, yazar Şamil Usmanov¹⁰ ve daha pek çok aydını hedef alan kalın ciltler hâlindeki iftira yazılarını, belgeleri dikkatle inceler. Litvin, bilhassa Galimean İbrahimov'u¹¹ severek, hassasiyetle ve edebî metotlara dayanarak tasvir eder. Yazarı, lekelemek için yazılan şikâyet mektuplarının bulunması, Tatar edebiyatı klâsiğinin hayat yolunu ve trajedisini daha yeni ortaya çıkarmaya yardım eder. *Ant* manzumesi yüzünden idealizm felsefesini savunmakla, burjuvazi formalizmiyle suçlanan Hesen Tufan; milliyetçilik ve gericiliği şirin gösterip yücelterek tasvir ettiği için "ifşa edilen" Kerim Tinçurin hakkındaki sıcak denemeleri derin tesir bırakır. Kerim Tinçurin'in hazır olan bir kitabı, baskı parası ve yeri bulunmadığından yayımlanmaz.

Litvin'in araştırmalarında tarihçi, edebiyat âlimi G. Gobeydullin, M. Segyullin ve S. Piontkovskiy'in trajedileri hakkında da esaslı ve ispatlı açıklamalar vardır.

10 Şamil Usmanov: Tatar edebiyatının en önemli isimlerinden olan Ş. Usmanov, 7 Nisan 1937'de Sultangaliyeçilik, karşı devrimcilik vb. suçlamalarla tutuklanır. 3 Aralık 1937'de NKVD sorgucuları tarafından dövülerek öldürülür. (aktaranın notu, ayrıca bk. R. Mostafin, R. Davutov, *age.*, s. 164-165)

11 Galimean İbrahimov: 1887-1938 yılları arasında yaşamış, sosyalist gerçekçilik üzerine yazdığı eserlerin yanı sıra, tenkit makaleleri ve çok sayıda hikâyesiyle de ünlenmiş, Tatar dili ve edebiyatına dair teorik ve metodik eserleri uzun yıllar mekteplerde okutulmuş meşhur Tatar yazarı, dilcisi, tarihçisi, düşünürü, marifçisi. 1937'de ciğerlerinden ağır hasta olduğu hâlde, Troçkist örgüt kurup KPSS yöneticilerine saldırı hazırlığı yapmakla suçlanarak tutuklanır. 21 Ocak 1938'de hapisane hastahanesinde vefat eder. (aktaranın notu, ayrıca bk. R. Mostafin, R. Davutov, *age.*, 149-150.)

Toparlayacak olursak, A. L. Litvin'in kitaplarından Tatar aydınlarına karşı yürütülen soykırım, halkın önde giden, güçlü, tarihî şahsiyetlerini bilinçli şekilde yok etme, bütün vehametiyle ortaya çıkar. Bu insanların çoğu, kalem arkadaşlarına, dostlarına, yakınlarına ihanet etmeden ölümü cesurca kabul eder. İlmî araştırmaların her sayfasında, haksız yere cezalandırılmış insanlara karşı sıcak, samimî bir ilgi, merhamet hissi; XX. asırda böylesi bir kıyımı gerçekleştiren totaliter rejime, şahıs kültürüne karşı ise, derin bir nefret hissi uyanıyor. Kendisi Tatar olmadığı hâlde, ömrünü Kazan Üniversitesi'ne, Tatar halkı ve Tataristan tarihini araştırmaya adanmış Prof. A. L. Litvin'in, Tataristan'ın en nadide evlâtlarını, en değerli şahsiyetlerini severek, anlayarak ve gerçekleri tahrif etmeden değerlendirmesinin ayrı bir kıymeti vardır.

Litvin, "büyükler" in işine çok cesur şekilde burnunu sokar; fikirlerini delillere dayanarak, inandırıcı surette ve açıkça ortaya koyar. Uzun yıllar boyunca resmî ideoloji ve tarih kitapları, Lenin'e yapılan başarısız suikastte, silâhı ateşleyen kişinin bolşeviklerden nefret eden fanatik meczup Fanni Kaplan olduğunu yaza geldi. KGB arşivlerinde bulunan yeni belgeleri mukayeseli bir zeminde inceleyen Litvin, birileri için faydalı olan bu yalanı ifşa eder ve Lenin'e, Kaplan'ın ateş etmediğine dair kesin bir neticeye ulaşır. (Fanni Kaplan, *İli kto strelyal v Lenina*, Kazan 1995).

Kazan'da doğup büyüyen meşhur yazar Vasiliy Aksenov'un annesi, 30'lu yıllarda Tatar şairlerini, bu arada Kolıma mahkûmu İbrahim Salahov'un¹² seçme eserlerini Rusçaya tercüme eden Yevgeniya Ginzburg'a ithaf ettiği çalışması *Dva sledstvennih dela Yevgeniy Ginzburg*, Kazan 1994'te, mahkemeye heyetlerinin gerekli neticeyi almak için her türlü aldatmaca, hile ve yalana başvurdu-

12 İbrahim Salohov: G. İbrahimov'un 50. yaş günü jübilesi dolayısıyla yazdığı tebrik mektubu sebebiyle "halk düşmanı"yla temas kurup karşı devrimci hareketlerde ona aracılık etmekle suçlanan yazara, SSCB Yüksek Mahkemesi 10 yıl hapis cezası verir. Bu cezayı, Gulag takım adalarının Kolıma kampında çeken Salahov, burada sağlığını kaybeder, ayakları sakatlanır, gözleri körlük derecesinde bozulur. 1947'de serbest kaldığında, Kazan'a gelmeye cesaret edemez, Stalin'in ölümüne kadar Kazak bozkırlarında yaşar. Gulag, Kolıma'da yaşadıklarını dokümental-kronik roman şeklinde yazar; romanı ilk olarak *Kazan Uıları* dergisinde *Toygak Kışiv* ismiyle tefrika edilir. (1988, 4-6 sayılar), ardından 1989'da Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından *Kolıma Hikeyelere* adıyla yayımlanır. (aktarının notu)

larını, kayıt ve zabitleri değiştirdiklerini açıkça ortaya koyar. Burada onun metin tahlilindeki uzmanlığı da gözler önüne serilir.

Prof. Dr. A. L. Litvin'in eserlerinde kaderleri ortaya çıkan şahsiyetleri, çözülememiş problemleri ve kötülüğün kaynaklarını açan yolları, bir makalede enine boyuna değerlendirmek zor. Tataristan tarihini ve onun en karmaşık devrini öğrenmemizde büyük payı olan âlimin bütün çalışmalarını baştan sona bir fikir etrafında döner: Kederli tarihimiz, gelecekte böyle trajik bir istibdadın tekrarlanmaması için ibret olmalı, halkın hürriyetine, müstakilliğine katkısı olan bir tek şahsı dahi unutmamalı. Tatarlar gibi, geçmiş ve tarihi daima tahrif edilip bozuk ay-nada gösterilen bir halk için, bu gerçek özellikle önemlidir.